

РОЗДІЛ 1

ДВАДЦЯТЬ ДВА МІШКИ ЦУКРУ

Вересень 1916 року

Чернігів, із Котів¹ — до берега Десни

— **А** раніше ви припхатися не могли?
— Тобі, дядя, не один чорт? Ти ж на посту, все одно не спиш.

Немолодий вартовий з нашивками єфрейтора зняв з плеча берданку². Зробив це спокійно, навмисне повільно, немов виконував театральний етюд. Дуло наставив на запряженого в ломового воза битюга, показово клацнув затвором.

— Еге, на посту, — мовив у тон. — І зараз на правах вартового застрелю тебе, такого нахабного. Мені за це нічого не буде. Або буде — у місто відпустять. До дівок у бордель.

¹ Місцевість на північ від офіційної межі Чернігова, від назви однойменного села. В околицях розташована «казармена ділянка» — комплекс гарнізонних споруд. В описаний час на території казарм перебували переважно мобілізовані, які проходили недовгий вишкіл перед відправкою на фронт. (*Тут і далі прим. авт., якщо не вказано інше.*)

² Однозарядна гвинтівка, розроблена американським полковником Хаймом Берданом. Була на озброєнні Російської імператорської армії під час Першої світової війни, використовувалася для озброєння мобілізаційного резерву. Найпоширенішою була модель 1870 року.

— Не знаєш ти караульного статуту, дядя. Поганий з тебе вояка. Гляди, не до дівок підеш. На губу¹. Чи взагалі під трибунал.

То пригрозив вусатий унтер-офіцер. Заступивши коня, він став перед дулом, випнув груди вперед і запхав руки глибоко в кишені. Його слова збентежили вартового. Він глянув на свою гвинтівку, мовби з нею справді було щось не так. Затим обмацав поглядом по черзі кожного з трійці. Зиркнув на коня, найбайдужішу істоту серед прибулих. Нарешті — на місячне, рясно всипане зорями небо, що дозволяло очам звикнути до ночі швидко й не дати нікому приспати, обдурити себе. З вартовим на посту може не коритися навіть старшому офіцерові, а тут — унтер паршивенький.

— Ти, червивий, мене судитимеш?

— Не я, дядя. Військовий трибунал. Польовий суд, за законом воєнного часу, — впевнено повів унтер. — Ну, застрелиш ти мене здуру. Так ось вони, — кивнув через плече на товариство, — порснуть у різні боки, що твої горобці. Ніхто не хоче підставляти лоба під дурну кулю. На фронті такого добра німаки відсиплюють щедро. Тепер гляди, дядя. — Унтер ступив крок уперед, не виймаючи рук. — Доведеться тобі начальству рапорт писать. Без цього ніяк. Хлопців, оцих, що зі мною, допитають неодмінно. Тікати вони не збираються, дезертирів швидше розстріляють, ніж тебе.

— Мене? — Вартовий уже нічого не розумів.

— Тебе, дядя, тебе. Тут є аж двоє свідків, котрі скажуть: стояв ти на посту біля складів зі стратегічним запасом продовольства, а дуру свою, — кивок на берданку, — не зарядив. Статут забув, інструкцію. Патрон має бути в патроннику. За таке в наш час трибунал.

¹ Гауптвахта.

— Ще й не за таке, — озвався з-за спини унтера ще один солдат.

— Тобі тут нудно стояти — так ми самі нудимося без діла. І начальство, бач, нудиться. Коли дали коняку, тоді й прибули. Служба, дядя. В тебе і в нас. Ніхто нас ні про що не питає вже два роки.

— Третій пішов, — додав ще один служивий, той, який примостився на передку й досі тримав віжки.

— Тьфу на вас. — Вартовий роздратовано сплюнув. — Морочите голову. Нічого, дай Бог, скоро в теплушки — і в Галіцію. Там на вас окопні воші зачекалися.

— А ти такий герой, що справді думаєш: пристроївся тут у тилу, біля складів, і тебе миша не вкусить?

Руки унтера повільно виринули з кишень галіфе.

Вартовий так само повільно підняв гвинтівку.

Дуло тепер дивилося на нього.

— Що тут таке серед ночі, мать вашу!

Вартовий розвернувся на різкий грубий голос, виструнчився, взяв берданку на караул. Унтер і двоє прибулих із ним солдатів стали купно, дружно козирили невисокому пузатому фельдфебелю. Той виринув з-за рогу, йшов неквапно, перевальцем, так зазвичай тримають себе господарі території та становища. На ходу фельдфебель застебнув комірець кітеля, поправив пасок під пузцем і торкнувся револьверної кобури. Жести були радше армійською звичкою, ніж виявом погрози.

— Що сталося, Ковальчук? — запитав вартового.

— Так ось же, пане фельдфебелю, припхалися на ввірений мені об'єкт серед ночі, без документів, ще й при зброї...

— Зброї в нас нема, — відрізав унтер. — Поки проходимо вишколи, за межами казарм не належить. А ви, пане фельдфебелю, краще перевірте, чи не спить ваш Ковальчук на посту.

— Я не спав! — Заперечення звучало злякано.

— Тихо обоє! — grimнув фельдфебель. — Ти, унтере, мені тут не вказуй, бо я для тебе так само правильні слова знайду. Доповідай, як треба.

Прибулий знову кинув руку до козирка.

— Унтер-офіцер Переволоченського піхотного полку Дуров!

— Рядовий Пархоменко!

— Рядовий Селюк!

— Фельдфебель Винокуров, — відчеканив той за статутом, знову спростив тон. — Чого ти викаблучуєшся, Дуров? Тебе мобілізували з заводу Фельдмана¹. Ти там у цеху стежив, як кишки миють. Цілий майстер, туди твою... Думаєш, як кишко-комий, так дуже розумний? Гарикатися з вояками при виконанні тебе ще не відучили?

— Винуватий, пане фельдфебелю. Більше не повториться.

— А більше й не треба, Дуров! За мною, кроком руш! Ковальчук!

— Так точно! — Вартовий знову виструнчився.

— Гляди в мене тут! — Винокуров суворо покивав пальцем.

— Так точно! — повторив вартовий і знову наставив берданку на солдатів.

Унтер і фельдфебель завернули за складський сарай. Трохи далі в місячному сяйві майоріла невеличка, збита з широких дощок караулка. Вони пройшли ще далі, минули дерев'яний нужник. І вже коли зайшли далеко в тил, фельдфебель просичав:

— Мені тут ще цирку бракувало! Робити нема чого!

— Ти, Вась, краще своїх солдатиків дрочи, — огризнувся унтер. — Густо балакають. Їм кажеш — зви старшого, бігом марш, а він тебе ще й переговорює.

— Не має права залишити пост.

¹ Кишково-мийне підприємство у Харківській губернії.

— А сказати, де старший сидить, — повинен. Де такі грамотні солдати понабиралися?

— Там же, де ти знайшовся. Ти, Дуров, мені за цього віслюка додатково винен. Навмисне так усе перетасував, аби сьогодні саме Ковальчук заступив. Напарник його в караулці спить — теж я влаштував. Усе, як домовлялися. Так що, братець, позолоти.

Фельдфебель простягнув розчепірену п'ятерню.

— Отримась, як завжди. — Унтер легенько хлопнув по ній своєю розкритою долонею.

— Дулю з маком твоєї матері... — Винокуров не забрав руку. — Зараз я більше ризикую. Просив тебе — не жени коней, не треба так часто. Гляди, тут уже жандарми крутилися. Нюхають, нюхають, чотири випадки від кінця липня.

— Не можу, та й тобі не вигідно, — сказав Дуров. — Є наказ. За тиждень на фронт, усе, навчилися. Будемо прощатися, дядя. Як кажуть музиканти, зараз зіграємо з тобою прощальний акорд. Та й нема в мене зараз грошей. Сам же знаєш, вони, — кивок за спину, — наперед не платять. Усі розрахунки на місці.

Фельдфебель потер правицею пазце.

— Погана новина.

— Сам в окопи не рвуся, — підхопив унтер. — Зараз ніхто вже не рветься. Не те, що два роки тому. Кричали *уря-уря...* — У його відтворенні звук нагадав качине крякання. — А німець-перець, бач, виявився не таким простим.

— Дав же государ своєму родичу¹ під сраку в Галіції², — заперечив Винокуров. — Може, й війні скоро кінець. Поки доїдете, кайзер лапки складе.

¹ Російський імператор Микола II був родичем німецького кайзера Вільгельма II по лінії дружини. Це не завадило їм воювати один проти одного.

² Улітку 1916 року на Південно-Західному фронті російська армія перейшла в наступ, відвоювавши залишену раніше частину Галичини і всю Буковину. Операція увійшла в історію як Брусилівський прорив. Після перемоги почалися розмови про повний розгром Австро-Угорщини.

— Дивись там. На наш вік війни стане.

— Так мені війна вже ось-ось-о... — Фельдфебель чиркнув себе під горлом. — Тільки ж колись вона все одно скінчиться. Одразу у відставку подам. На будиночок до того часу нашкребу. Гарну таку хатку, щоб річку з одного вікна, а ліс із іншого...

— Хуторець.

— Отож, хуторець. — Винокуров на мить замріявся, поплямкав, швидко виринав із приємних думок. — Може, то й добре.

— Ти про що?

— Перерву взяти — добре. Нехай усе вляжеться, хай жандарми деінде нюхають. Пересиджу тихцем. Я, братець Дуров, біля складів не пропаду.

— Тобі б навіть краще, аби воювали довше.

— Сплюнь, — буркнув фельдфебель. — Доки війна, доти я на службі. Поки я на службі — нема в мене хуторка біля річки з лісом. Скажу краще так: хай воюють собі стільки, скільки мені до голубої мрії треба. А там... — Він махнув рукою. — Виглядає, ми прощаємося?

— Може, й назавжди.

— Тю на тебе. Такі, як ти, Дуров, на фронті між кулями прослизнуть. Знаєш, як зроби? — Винокуров ступив зовсім близько, зашепотів: — У першому ж бою смоли собі в копито! — Долоня легенько хлопнула унтера по ляжці. — Є такі умільці. Хтось же попадається, таких стріляють на місці, без суду, як викривають. Тебе, братець Дуров, не вчислять. Ти... *Ми* з тобою більше місяця, вважай, усіх дуримо. Значить, пали собі в ногу, не бійся, кульгавим будеш — зате житимеш. Повернуть тебе назад, ще й матимеш пенсію, інвалід. Ти ж можеш знову сюди, під Чернігів, перебратися. Сам же казав, жінки нема, дітей теж, мамка з батьком померли. Ну їх, ті кишки, хай дурні миють. Ти... *Ми* ж тут,

братець Дуров, усіх потрібних людей знаємо! Подумай, подумай...

Говорючи, фельдфебель термосив унтера за плечі.

Той слухав мовчки, не переривав. Чекав, поки словесний потік ущухне. По тому м'яко вивільнився, ступив назад, уперся спиною в складську стіну.

— Не загадуймо так далеко, — мовив тихо, дивлячись спільнику просто в очі. — Давай спершу справу зробимо. І на дно. Більше не побачимося, не зможу я. Те, що тобі належить, хтось із них, — кивок за спину, — придумає, як передати.

— Гляди, братець Дуров... — Фельдфебель теж перейшов на шепіт. — Обдуриш...

— І що зробиш? — обірвав унтер. — Скаргу напишеш? Жандармам поскаржишся? Мовляв, так і так, крали харчі разом, тепер ось спільник не поділився. Ви його зловіть, люди добрі, зніміть штанці, всипте батогів.

Винокуров поклав руку на кобуру.

— Стрілятимеш? Твій вартовий уже хотів. — Дуров тримався спокійно, впевнено.

— Папери давай, — відрізав фельдфебель, простягаючи правицю.

У темряві зашурхотів розгорнутий аркуш. Винокуров присвітив ліхтариком, уважно вивчив документ. Згортати не поспішив, стиснув пальцями, помахав, мов хустинкою.

— А ну, братець Дуров, як я зараз оце порву? І нічого тобі цього разу не видам? Ну, перекортіло мені. Втратив ти мою довіру. Що скажеш? Куди скаржитися побіжиш?

— І для чого це? Вредний ви народ, хуторяни. Тому й не бачите далі хутора. Аби назло комусь, капость утнути яку, підлість.

— Хіба ти зараз не те саме відмочити хотів? Ич, лякає він. Грішми не наділить. Бачиш, я сам можу тебе налякати.

Краще нам не гарикатися, братець Дуров. Хочеш розійтися — давай мирно зробимо. Краями, як кажуть. Аби лишилися задоволені одне одним. Не треба нам сваритися.

— Не треба, — погодився унтер-офіцер. — Я так, у голос мислив. Варіанти рахував. Усяке може статися.

— Давай краще, аби нічого не сталося.

Дуров промовчав. Винокуров знову роздивився папірець, уважніше приглядівся до печатки. Обережно торкнувся її пучкою.

— Грамотно зроблено. Це й виручає, слід від мене відводить. Я ж, братець Дуров, найперше папери показую. То вже потім шукають офіцера, який під цією фільчиною грамотою підписався. Бланк же справжній. Давно хотів запитати, де береш.

— У канцелярії, — почув суху відповідь. — Це все, що тобі треба знати. І взагалі, забалакалися ми. Йди, керуй, нехай склад відчиняють. Вантажитися треба.

Поки їхали, проклонулося сонце.

Цього року початок осені дощив недовго. «Бабине» літо впевнено вступило в права, але вересневі світанки вже були холоднішими. Що ближче підходили до Десни, то сильніше дошкуляли комарі. Прикрі комахи набридали навіть коневі — битюг пурхав, трусив гривною, раз по раз махав хвостом, навіть прискорив ходу. Від того віз підкидало в ямах сильніше, зробився чутнішим гуркіт. Пархоменко, який сидів на передку, навіть натягнув віжки, аби трохи стримати коняку.

Ближче до берега ще висіла біла густа пелена.

Дуров навмисне обрав такий ранній час. Туман слугував для трійці природним прикриттям. Щоправда, за дві години в казармах трубили підйом і устав вимагав бути на шикванні. Але унтер проходив маршрут уже не вперше, тож

усе розрахував. Якщо *процедура* відбудеться вчасно, трійця встигне повернутися акурат до сигналу сурмача. Але Дуров зважав на будь-який розвиток подій, розумів: не все можна передбачити. Тож мав запасний план, який одного разу вже діяв. Для успішного втілення треба лиш підгадати день і час, коли чергує потрібна, перевірена людина.

Доводилося витратитися, та згаданий офіцер сам не належав до тих, кому подобається військова служба. Резервіста мобілізували, аби тягнув лямку служби в казармах, командував такими ж, як сам, мобілізованими. До всього був застарим для такого чину, проте підвищення треба ще вислужити. Єдина радість, яку мав, — не слали в окопи.

Щоправда, без жінки й двох дітей поручик сумував. Дуров дібрав потрібні акорди до поручикових струн. Того цілком удовольняло пояснення, що унтер і двоє солдатів бігають уночі самовільно до дівок у місто. Заспати під пухкими тепленькими дівочими боками не гріх, а за невеличку винагороду офіцер узагалі заплющував очі на порушення, котре, попри розташування в прифронтовій території, вважав дрібним.

З унтером легко домовився, бо чоловіки були майже однолітками, так само як і зі спільниками Дурова. Різниця у віці між чоловіками складала два-три роки в більший чи менший бік. Проте виглядали вони все одно трохи старшими. Одноманітний казармений побут утомлював, що відбивалося на зовнішності. Військова форма додавала солідності, ваги, але водночас трошки старила.

Унтер-офіцер і двоє рядових мали, окрім погонів, ще кілька виразних відмінних ознак.

Іван Дуров, уродженець Бердичева, перед війною поставив собі в єврея-дантиста золотий зуб, заплативши менше від справжньої вартості. Навзаєм він, повітовий чиновник, посприяв *жидові* з оформленням якихось важливих

для того паперів. У суть прохання Дуров не вникав. Важливіше навести лад у власному роті, а заплатити значно менше, ніж викладають інші. Тепер унтер гордо блискав зубом, відчуваючи від того мало кому зрозумілу перевагу над оточенням.

Рядовий Микита Пархоменко, хитрий, кручений сільський дядько, підмайстер з млина, мав на лівій щоці биту віспою пляму, спадок дитинства. Він якось у нападі одкровення зізнався унтеру: мобілізація врятувала від тюрми. Хазяїн збирався тягти робітника до мирового судді, бо виявив якось нестачу й з доброго дива повісив на першого, чия мармиза не сподобалася. Так, у всякому разі, запевняв Пархоменко, хоча Дуров мав усі підстави не йняти цьому рябому жукові віри.

Третій товариш, вусатий однорічник¹ Харитон Селюк, казав про себе: до війни служив телеграфістом на поштової станції. Міг би там і лишитися, але два воєнні роки загнали його в скруту. Як зізнався сам, на військову службу зголосився, бо тут годували, видавали одяг і білизну, до всього клали грошове утримання. Усі гроші Селюк вирішив посилати додому, в Прилуки, де лишилася жінка без дітей, зате з хворою матір'ю. Бажання заробити більше й звело однорічника з цим товариством.

Дорогою більше мовчали. Але патякати язиками дурно в їхньому вузькому колі взагалі не було заведено. Дуров цінував свій невеличкий гурт саме за таку важливу якість. Зазвичай говорив він, коли треба. Свою роль та коло обов'язків кожен знав і не оскаржував. Унтер вів перемовини, був мозковим центром. Солдати — робочими руками й охоронцями водночас. Поки не випадало нагоди, аби чинити комусь

¹ У Російській імператорській армії — нижній чин, котрий зголосився на службу добровольцем і мав певні пільги. Зазвичай однорічники походили з освіченого прошарку.

силовий опір, з чого Дуров тішився. Та все одно наперед проговорював можливість критичної, надзвичайної ситуації. А також — дії кожного.

Особливість їхнього становища була в тому, що жоден не мав при собі вогнепальної зброї. Тут Дуров зробив непростий, проте правильний вибір. Якщо вони раптом наскочать на військовий патруль чи, не дай Боже, їхня відсутність у казармах раптово впливе, самовільний вихід без зброї передбачає не надто серйозне покарання. Натомість залишення казарми зі зброєю — вже спроба дезертирства. Військово-польового суду не уникнути, трибунал гарантовано, і хтозна, чи не стукне кому в голову повісити дезертирів на острах іншим.

Пархоменко сильніше ляснув битюга віжками.

Завантажений мішками з цукром віз зник у прибережному річковому тумані.

На саморобній, маленькій, але добротно змайстрованій пристані нікого не побачили.

Дуров крізь зуби вилаявся. Витягнув із нагрудної кишені гімнастерки плаский годинник-«цибулину» на мідному ланцюжку. Клацнув кришечкою, глянув на циферблат. Ті, з ким домовлявся, уже мали чекати. Унтер звик плануватися й діяти, звіряючись із годинниковою стрілкою. Ще трохи — і час працюватиме проти їхньої трійці.

— Ну, і де? — озвучив його думки Селяк.

— Сиди кричкою, — буркнув роздратовано Дуров.

— А як не припливуть? — не вгавав однорічник.

— Не стій над душею.

Унтер зістрибнув із воза, по-хазяйськи поправив кілька верхніх мішків. Затим, не дивлячись на солдатів, спустився до води. Присів, мокнув руки, немов привітався з легкою прибережною хвилькою. Випростався, витер кисті об галіфе, ступив на пристань. Дошки ледь рипнули під вагою тіла.